

tingen bij investeerders na de hereniging, lijkt de stad nu van alles teveel te hebben: teveel woningen, te ruime infrastructuur, teveel winkels en vooral ook (hoe vreemd dit Nederlanders ook in de oren mag klinken) teveel ruimte. Leipzig heeft het in zich om ooit weer een heel aantrekkelijke woon-, werk- en verblijfsplek te worden. De stad wacht alleen nog op haar herontdekking door de (West-) Duitse bevolking en investeerders, om dan wellicht alsnog tot een metropool uit te groeien. De vraag is alleen: wanneer?

Marco Bontje werkt als postdoc aan het Institut für Länderkunde in Leipzig in het kader van het Marie Curie Fellowship-programma, en is als postdoc onderzoeker en docent verbonden aan de Afdeling Geografie en Planologie van de Universiteit van Amsterdam.

Reageren? Stuur een e-mail naar agora@geog.uu.nl

Literatuurselectie

- Bathelt, H. (2002) The re-emergence of a media industry cluster in Leipzig. *European Planning Studies* 10, nr. 5, pp. 583-611.
- Cortie, C. & W. Ostendorf (1993) Leipzig, een Messestadt op haar retour? *Rooilijn* 26, nr. 9, pp. 402-406.
- Doehler, M. & H. Usbeck (1996) Eine zerrissene Stadt? *StadtBauwelt* 1996, nr. 12, pp. 690-695.
- Grundmann, L., S. Tzschaschel & M. Wollkopf (Hrsg.): Leipzig. Ein geographischer Führer durch Stadt und Umland. Leipzig: Institut für Länderkunde / Thom Verlag.
- Herfert, G. & D. Röhl (2001) Leipzig – Region zwischen Boom und Leerstand. In: K. Brake, J.S. Dangschat & G. Herfert (Hrsg.), *Suburbanisierung in Deutschland*, pp. 151-162. Opladen: Leske + Budrich.
- Koppert, M. (1997) Leipzig kommt! *Geografie* 6, nr. 2, pp. 18-25.
- Usbeck, H. (1996) Entwicklungen und Probleme der Agglomerationsräume in Deutschland – Fallstudie Leipzig. In: ARL, *Agglomerationsräume in Deutschland. Ansichten, Einsichten, Aussichten*, pp. 304-324. Hannover: Akademie für Raumforschung und Landesplanung.
- Wiest, K. (1998) Der Leipziger Wohnungsmarkt; Teilmärkte und sozialräumliche Differenzierungen. *Europa Regional* 6, nr. 3, pp. 34-45.

Grenssteden zitten in een spagaat

Inwoners van grensgebieden hebben er steeds minder moeite mee te verhuizen naar de andere kant van de grens. Zo wonen vele Duitsers in Nederland en verhuizen Nederlanders steeds vaker naar België en Duitsland. Terwijl overheidsinstellingen aan weerszijden van de grens regelmatig samenwerken, is over de integratie van de grensmigranten weinig bekend.

NICOLE EHLERS

Een van de kenmerken van grensgebieden is de mengelmoe van verschillende nationaliteiten. In het verleden keek men in grensonderzoek vaak naar indicatoren als het percentage gemengde huwelijken of trekarbeid. Tegenwoordig speelt naast familie en werk steeds vaker een andere reden een rol voor mensen om zich in het buurland te vestigen: aantrekkelijkere woonvoorwaarden aan de weerszijde van de grens. Vooral in verstedelijkte gebieden kunnen de concentraties aan 'grensmigranten' behoorlijk oplopen. Zo maakte de regionale pers onlangs met veel ophef bekend dat de Nederlanders in Vaals in de minderheid waren. Niet alleen woonden er 33 procent Duitsers in Vaals, wanneer men de andere nationaliteiten erbij optelde kwam men uit op 52 procent Vaalsenaren met een andere nationaliteit dan de Nederlandse. Ook een stad als Kerkrade ondervond jaren geleden de gevolgen van de massale trek van Duitsers uit de regio Aken naar omliggende regio's. Het percentage inwoners met de Duitse nationaliteit steeg daar van 4,4 procent in 1982 naar 11,7 procent in 1997.

Ook in omgekeerde richting vindt grensmigratie plaats. In de afgelopen jaren zijn Nederlanders in grote getalen op zoek gegaan naar een geschikte woonruimte in het Duitse en Belgische grensgebied. Behalve de gunstige huizenprijzen speelt bij de Nederlanders een rol dat zij sinds kort de hypotheekrente van een Belgisch of Duits huis van hun inkomsten mogen aftrekken. Ook speelt een rol dat men in beide buurlanden meer vrijheden heeft wat betreft de grootte van de kavels en het te gebruiken materiaal. Waar vroeger vooral rijkere Limburgers naar België vertrokken, omdat er geen kapitaalbelasting betaald hoefde te worden, is een verhuizing naar de zuiderburen thans ook voor minder kapitaalkrachtigen aantrekkelijk. Maar liefst 26.000 Limburgers hebben deze stap reeds gezet. Het grootste gedeelte van hen vertrok naar het Belgische grensgebied, naar de Voerstreek, Maaseik, Maasmechelen en Kinrooi. Aan Duitse zijde worden onder andere plaatsen als Bad Bentheim, de Selfkant en de regio Kleve door Nederlanders overspoeld. De schatting is dat reeds 12.000 'belastingmigranten', zoals de Volkskrant ze onlangs noemde, in Duitsland wonen.

Wat al deze plaatsen kenmerkt, is wat de burgemeester van Vaals een 'spagaat' noemt: "De Duitsers wonen dan wel in Vaals, maar zij leven feitelijk in Aken." Voor Vaals zijn de gevolgen hiervan terug te vinden in de sociale structuur. Hoewel Vaals zich wat bevolkingsaantal betreft nauwelijks onderscheidt van de dorpen in de omgeving (het telt nog geen 11.000 inwoners) heeft het een haast stedelijk imago. Dit uit zich bijvoorbeeld in het verenigingsleven, dat veel minder bloeit dan in de omringende dorpen. Ook maken de buitenlanders niet actief deel uit van de Vaalser samenleving. Een respondent van een enquête in Kerkrade verwoordde dit als volgt: "De in Kerkrade wonende Duitsers, enkelen uitgezonderd, passen zich niet of nauwelijks aan, wat betreft taal en persoonlijke contacten. Ze hebben geen enkele interesse voor hun omgeving en leven sociaal geïsoleerd. Hier wordt niets aan gedaan."

Grensoverschrijdend verkeer.

(Foto: Marcijn Verhelst)

(Foto: Mariet Verheul)

Hoewel dit zonder twijfel niet de mening van de meerderheid van de Kerkraadse bevolking zal weergeven, is toch het laatste deel van zijn beklag een overweging waard. Vele van de praktische belemmeringen die het wonen in het grensgebied met zich meebrengt zijn in het verleden reeds door Europese regelgeving uit de weg geruimd. De Euregio's en stedelijke samenwerkingsverbanden hebben geen onbelangrijke rol gespeeld bij het onder de aandacht brengen van struikelpunten bij de nationale en Europese overheden. Maar ook zelf zijn zij actief geweest in het wegnemen van praktische belemmeringen. Zo kunnen de Duitse inwoners van Kerkrade sinds kort terecht op het gemeentehuis van Herzogenrath wanneer zij een nieuw paspoort moeten aanvragen. Nog niet zo lang geleden moesten zij daarvoor naar Maastricht of zelfs Amsterdam. Maar ook zaken als grensoverschrijdend ziekenvervoer, steunpunten voor grensvraagstukken en samenwerking tussen de politie van beide landen, zijn zaken die het leven in het grensgebied vereenvoudigen.

Grensoverschrijdend onderwijs

Ondanks de vergaande samenwerking op het formele vlak, is de integratie van de grensmigranten een nauwelijks verkend terrein. In 1993 liet de gemeente Kerkrade een enquête houden onder haar Duitse inwoners om inzicht te krijgen in de plaats die zij innemen in de Kerkraadse samenleving. In sommige wijken was het aandeel van de Duitse inwoners zelfs gestegen naar 17 procent, hetgeen uiteindelijk ook gevolgen

had voor het aanbod van bepaalde voorzieningen in deze wijken. Uit de enquête bleek dat maar liefst 92,5 procent van de Duitse respondenten in Duitsland werkte. Bovendien had 80 procent een partner met de Duitse nationaliteit. Voor de dagelijkse boodschappen ging 43 procent naar Duitsland, voor de niet-dagelijkse boodschappen 53 procent. De grootste zorg van de gemeente ging uit naar het onderwijs. Ongeveer de helft van alle Duitse kinderen in Kerkrade ging niet naar een Nederlandse school. Hierdoor dreigden Kerkraadse scholen formatieplaatsen te verliezen. De oplossing voor dit probleem werd gezocht in het aanbieden van tweetalig onderwijs. In een enquête hadden de ouders van de Duitse kinderen aangegeven hun kinderen naar een Nederlandse school te sturen wanneer daar Duitstalig onderwijs zou worden aangeboden en het onderwijs aansluiting zou bieden op Duitse vervolgopleidingen. Het Eurobabelproject, waarbij kinderen maximaal 2,5 uur Duitse les krijgen per week, startte daarom in 1995 op twee Kerkraadse basisscholen. Het aandeel Duitse kinderen op deze scholen lag destijds op 40 procent. De kinderen van Duitse afkomst die beide scholen bezoeken blijken inderdaad vrijwel allemaal door te stromen naar Nederlandse scholen, maar dit is minder een verdienste van Eurobabel dan van het feit dat de ouders uitdrukkelijk streven naar integratie van hun kinderen in de Nederlandse samenleving. Het succes van Eurobabel ligt dan ook meer in de integratiesfeer. Het onderscheid Nederlander-Duitser speelt nauwelijks nog een rol op de beide scholen en van

de vooroordelen die men vroeger nog wel eens had, merkt men niets meer. Volgens de betrokken docenten heeft bovendien zijn uitwerkingen op de ouders, die hierdoor ook steeds meer geïntegreerd raken. Toch zijn er nog steeds veel ouders die hun kinderen Duitsland naar school laten gaan. Velen verhuizen ook terug naar Duitsland wanneer de kinderen schoolplichtig worden. Het aandeel Duitse kinderen op een van de beide Eurobabelscholen is intussen gezakt naar 20 procent.

Integratieproblemen in het grensgebied

Een kenmerk van de ouders die hun kinderen niet naar Nederlandse scholen sturen of zelfs besluiten weer terug naar Duitsland te gaan is dat zij zelf vaak in de Nederlandse taal machtig zijn. De directeur van een van de beide participerende Nederlandse basisscholen stelde dan ook terecht, dat Eurobabel om succesvol te zijn, zou moeten worden uitgebreid naar de hele samenleving. De consequentie van het Europese proces zou volgens hem ook moeten zijn dat zijn school een echte bilinguale school zou worden. Hiervan is men ter nog ver verwijderd. Iets concreets zijn de plannen van de gemeente vo

Integratie door samenwonen: Duitse studeert in Nederlands huis.

Tweetalige promotie op de markt in grensdorp Dinxperlo.

bilinguaal voortgezet onderwijs. Hiermee hoopt men de doorstroom naar het hoger onderwijs in Duitsland echt te waarborgen. Het blijft echter gissen of volledig bilinguaal onderwijs Duitse ouders van een verhuizing uit Kerkrade kan weerhouden.

Wanneer men het bovenstaande leest, lijkt het taalverschil in het Nederlands-Duitse grensgebied een bepalende factor bij de integratie van de grensmigranten. Bewoners van grensgebieden aan de Belgisch-Nederlandse en Duits-Belgische grens hebben nauwelijks last van communicatieproblemen. Maar hoewel de dagelijkse communicatie daadwerkelijk eenvoudiger verloopt, blijken de nieuwkomers ook in deze gebieden niet te integreren. In Raeren, een gemeente in de Duitstalige Gemeenschap van België, waar bijna de helft van de inwoners de Duitse nationaliteit heeft, maken de Duitsers ook nauwelijks deel uit te van het sociale leven. Bovendien speelt hier ook de tegenstelling stad-land een rol. De nieuwkomers komen uit de stad, hetgeen kan botsen met de plattelandsmentaliteit. Het integratieprobleem moet daarom ook niet alleen gezocht worden in de taalverschillen.

De burgemeester van Vaals ziet een andere oplossing voor het integratieprobleem. Zij bepleitte onlangs publiekelijk een actievere rol van de Duitsers in de gemeentepolitiek van haar gemeente. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van maart 2002 stonden er weliswaar enige Duitsers op de kieslijsten, maar nauwelijks iemand had een verkiesbare plaats. De burgemeester waagde zich in een voorzichtige verklaring, dat Duitsers zich vanwege de gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog niet al te nadrukkelijk durven te manifesteren. Soortgelijke geluiden liet een oudere Duitser horen die op een onverkiesbare plaats stond voor een van te partijen in Vaals. Een Duitse plaatsgenote was daarentegen van mening, dat zij niet het recht heeft om anderen de wet voor te schrijven, daar zij zelf niet in Vaals werkt en ook haar kinderen er niet naar school gaan.

In Kerkrade zit sinds de verkiezingen van maart 2002 voor het eerst een Duits raadslid in de gemeenteraad. Het is geen toeval dat de partij die hij ver-

(Foto Mariët Verheij)

tegenwoordigt de enige was die zich middels een informatiebijeenkomst aan de Duitse inwoners van Kerkrade heeft gericht. Centraal stond in die bijeenkomst niet zozeer hun verkiezingsprogramma, als wel de oproep toch vooral te gaan stemmen, ongeacht op welke partij. Hoewel er geen harde cijfers zijn, bestond bij de partij namelijk het vermoeden dat een groot deel van de Duitsers de gang naar de stembus niet maakt. De partij had dan ook geen programmapunten die zich specifiek richten op de Duitse bewoners; zij zien de Duitse stemmers alleen als een nog niet volledig benut potentieel.

Politieke polarisatie in het grensgebied

In de Belgische Voerstreek ging men een stap verder. In de loop van de jaren negentig steeg het aandeel van de Nederlanders tot 14 procent. De verhouding met de autochtone bevolking was niet altijd even goed, daar sommige Nederlanders meenden zonder bouwvergunning te kunnen bouwen. Dit werd bovendien niet door de gemeente aangepakt, terwijl de Belgen zich zelf wel aan de voorschriften moesten houden. De reden waarom de gemeente het oogluikend toeliet, was dat het Nederlandse deel van de bevolking bij de volgende verkiezing wel eens de doorslag zou kunnen geven bij de decennialange strijd tussen de Vlaamsen Waalsgezinden. Om de Nederlandse kiezers te trekken had Voerbelangen onder andere Nederlandse kandidaten opgesteld. Ook probeerden zij de Nederlanders te lokken met reisjes en cadeaus. Bij de gemeenteraadsverkiezingen in oktober 2000, waarbij bur-

gers uit EU-landen voor het eerst hun stem mochten uitbrengen, bleken de stemmen van de Nederlanders inderdaad de doorslag te geven: 80 procent van hen had zijn stem gegeven aan de Vlaamsgezinde partij Voerbelangen, die daardoor voor het eerst in haar geschiedenis de meerderheid kreeg in de Voerstreek. Een Belgische krant kopte zelfs op de ochtend na de verkiezingen: 'Les Hollandais ont gagné' (de Hollanders hebben gewonnen). In het Duitse Selfkant (nabij Sittard) is men nog een stap verder gegaan. Toen ook in Duitsland EU-burgers in 1999 voor het eerst actief stemrecht kregen, richtte men de partij 'Pro Selfkant' op, die zich specifiek wilde richten op de belangen van de circa duizend Nederlanders, die ongeveer tien procent uitmaakten van de totale bevolking van de Selfkant. Een kwart van de Nederlanders gaf zijn stem inderdaad aan deze partij. Anders dan in de vorige beide voorbeelden gaat het hierbij niet om mensen die recent naar Duitsland zijn verhuisd, maar veelal om Nederlanders die in het gebied zijn blijven wonen, nadat de Selfkant in 1963 weer aan Duitsland was afgestaan. Dit gebied was na de Tweede Wereldoorlog in het kader van grenscorrecties Nederlands geworden, hetgeen tot gevolg had dat Nederlanders er naartoe verhuisden. Na 1963 bleef een gedeelte er wonen. De bijzondere geschiedenis van dit gebied verklaart wellicht waarom men hier minder terughoudend is bij het manifesteren van de eigen belangen.

Het gevaar van een partij die een bepaalde bevolkingsgroep aanspreekt is

dat een gemeenschap polariseert. Nu al zijn er sentimenten onder grensbewoners. Zo is de bevolking in de Belgische grensgemeenten verbolgen over het feit dat de Nederlanders geen gemeentebeasting hoeven te betalen. Ook in sommige Duitse steden begint men te mopperen over de Nederlanders die een dubbel voordeel hebben; ze kunnen niet alleen de hypotheek aftrekken van hun inkomen, maar ook nog een subsidie krijgen van de Duitse staat omdat zij een eigen huis bezitten. Bovendien worden de huizenprijzen vaak omhoog gejaagd, waardoor de autochtone bevolking zich uit de eigen woonplaats voelt verdreven. Hoewel het prijzenswaardig is dat vele van de fiscale en juridische belemmeringen voor grensmigranten uit de weg zijn geruimd, moet niet worden vergeten dat de mensen met elkaar moeten samenleven in een stad of streek. Belangrijk lijkt daarom dat mensen die naar het buurland verhuizen zich realiseren dat zij een bepaalde verantwoordelijkheid dragen wanneer zij inwoner zijn van een bepaalde plaats. Alleen zo kan worden voorkomen dat de proeftuinen van Europa aan hun eigen succes ten onder gaan.

Nicole Ehlers is promovendus bij het Nijmegen Centre for Border Research. Het artikel is deels gebaseerd op haar promotie-onderzoek.

Reageren? Stuur een e-mail naar agora@geog.uu.nl

De institutionalisering van grensregio's

Resultaat van grensoverschrijdende samenwerking in de 'euregio'.

Geografen die zich over grensregio's buigen hebben vaak meer aandacht voor de grens dan voor de regio. Zij zijn vooral geïnteresseerd in de functie van de grens haar betekenis. Daardoor blijft de grensregio vaag gedefinieerd als de regio aan de grens. Sinds in het proces van Europese integratie grensoverschrijdende samenwerkingsverbanden gemeengoed zijn geworden, duidt men met grensregio's juist op regio's die zich over de grens uitstrekken. Onderzoek in grensregio's laat vaak zien dat het verdwijnen van scherpe staatscontroles aan de binnengrenzen van de Europese Unie niet tot de verdwijning van de grens leidt. De grens blijft een belangrijk en betekenisvolle scheidingslijn in het sociale en economische gedrag van bewoners van grensregio's. Ook hebben grensbewoners vaak weinig kennis en belangstelling voor de grensoverschrijdende politieke samenwerkingsverbanden.

VIRGINIE MAMADOUH

Geografen hebben altijd veel belangstelling voor regio's, maar de traditionele, existentialistische benaderingen namen regio's als gegevens die door geografen ontdekt moesten worden. Recentelijk is juist meer aandacht voor regiovorming. Finse politiek geograaf Anssi Paasi heeft een grote rol gespeeld in die omkering met zijn theorie over de institutionalisering van regio's. Hij stelt dat dit in vier (dan niet gelijktijdig verlopende) fasen plaatsvindt. De eerste is de territoriale vorm; Dit verwijst naar de lokalisering van sociale praktijken waardoor een regio als aparte ruimtelijke eenheid wordt gevormd; daardoor krijgt de regio grenzen. De tweede is de conceptuele en symbolische vorm; dit verwijst naar bewustwording komt bijvoorbeeld een naam om de regio aan te duiden. De derde is de vorming van instituties zoals media, onderwijs en bestuur. De vierde is de vestiging van regio in een regionaal systeem en sociaal bewustzijn. Kortom, regio's zijn sociale constructies.

Als er sprake is van institutionalisering van regio's, kan er ook sprake zijn van desinstitutionalisering. De ontwikkelingen in grensgebieden duiden op dergelijke processen van desinstitutionalisering van door staatsgrenzen bepaalde regio's en de institutionalisering van nieuwe regio's. Het verwijderen van de grens zou naar verwachting tot nieuwe patronen van (grensoverschrijdende) interacties leiden die door de vorming van een nieuwe (grensoverschrijdende) regio. Ook worden allerlei (grensoverschrijdende) instituties opgericht. Het valt echter op, dat in de Europese context grensoverschrijdende samenwerkingsverbanden vaak van bovenaf worden gestimuleerd: door de Europese Unie met name, maar soms ook door de staten. Dit betekent dat de institutionalisering van dergelijke regio's erg partieel is. Een aspect dat vaak onderbelicht blijft is de symbolische dimensie. Hebben dergelijke regio's eigenlijk wel een symbolische vorm, een identiteit, een naam?

Een rondgang door Europa leert dat grensoverschrijdende regio's zelden een bekende naam hebben die tot de verbeelding spreekt (vergelijk dit met Cascadia: grensoverschrijdende regio aan de Noord-Amerikaanse westkust). Een enkel